

Eski Türkçede Savaşın Biçim Bilimi ve *yorı-* Fiili Örneğinde Metaforik Savaş*

Morphology of War in Old Turkic and Metaphorical War on The Example
of *yorı-* Verb

Özge Ezel Şahiner

Dr., Ankara / Türkiye

e-posta ezel.sahiner@gmail.com

orcid 0000-0001-9511-7903

doi 10.54316/dilarastirmalari.1487543

Atıf

Citation

Şahiner, Özge Ezel (2025).
Eski Türkçede Savaşın Biçim
Bilimi ve *yorı-* Fiili
Örneğinde Metaforik
Savaş. *Dil Araştırmaları*, 36:
237-256.

Başvuru

Submitted

21.05.2024

Revizyon

Revised

31.07.2024

Kabul

Accepted

22.10.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

12.05.2025

Bu makale en az iki hakem
tarafından incelenmiş ve

ÖZ

Bu çalışmada Eski Türkçede savaşla ilgili söz varlığındaki fiillerden örnekler verilerek Savaşın Biçim bilimi ortaya konmaya çalışılmıştır. Savaşın aşamaları, birbirini izleyen ve sürekli başa dönen eylemler zinciri olarak kabul edilmiş ve altı ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Köktürkçede savaşla ilgili söz varlığının geniş yer tuttuğu bilinmektedir. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerine ait metinlerde de çok canlı savaş tasvirleri bulunmaktadır. Bunun sebebini açıklamak için bu eserlerin yazıldığı çevrelerin ve inançların, savaş ve dünya algıları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu savaşın aşamalarının gerçek ya da metaforik olarak bu metinlerde değişmez bir işlev olarak yer aldığı gösterilmiştir. Farklı çevrelere ait metinlerdeki savaş motifini göstermek için *yorı-* fiilinin savaşın hücum aşaması ile ilgili kullanımlarına ve metaforlaşmasına başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Savaş Söz Varlığı, Savaşın Biçimbilimi, *yorı-* Fiili, Metafor.

ABSTRACT

In this study, the Morphology of War has been tried to be revealed by giving examples of verbs in the vocabulary related to war in Old Turkic. The stages of the war are accepted as a chain of actions that follow each other and constantly return to the beginning and are classified under six main headings. It is known

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Doktora programında tamamlanmış olan “Eski Türkçede Savaş ve Mücadele ile İlgili Söz Varlığı: Kültürdilbilim Çerçevesinde Bir İnceleme” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

that the vocabulary related to war has a wide place in Kokturkish. There are also very vivid war depictions in the texts of Old Uyghur and Karakhanid Turkish. To explain the reason for this, the perceptions of war and the world of the environments and beliefs in which these works were written were compared. As a result of the comparison, it has been shown that the stages of war, literally or metaphorically, are a constant function in these texts. In order to show the war motif in texts from different circles, the use and metaphorization of the verb *yori-* related to the attack phase of the war was used.

Keywords: Old Turkic, War Vocabulary, Morphology of War, *yori-* verb, Metaphor.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: The characteristics of the Turks, known as a warrior nation, are also reflected in the language. The Orkhon inscriptions provide a rich source of vocabulary related to war due to their content. It is said that the Uyghur Turks lost their warrior characteristics upon accepting Buddhism. However, even though there were radical cultural changes, war was included both literally and metaphorically in the texts of Old Uyghur Turkish and Karakhanid Turkish, and vivid war depictions were made.

Literature Rewiev: Studies on vocabulary related to war and military terms focus on names such as ranks, titles, and war tools. The proportion of verbs in these studies is relatively low; in those that do include verbs, they are often examined in an alphabetical list without any classification. In this study, it is emphasized that war is a chain of actions, and the war process is divided into stages; it is thought that with this classification, results can be obtained regarding the purpose of writing the texts.

Scope: In this study, the selected texts from Old Turkic (Orkhon Inscriptions, Tunyukuk Inscription, Uyghur Inscriptions, Yenisei Inscriptions, Altay Inscriptions, Kyrgyzstan Inscriptions, Runic Manuscripts, Old Uyghur Turkish Legal Documents, Irk Bitig, Huastuanift, Aç Bars Story, Kuansı im Puser, Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara, Daşakarmapathāvadānamālā, Six-Tusked Elephant Story, Üç İtigsizler, Maytrisimit, The Sūtra Of Golden Light VI. Book, The Sūtra Of Golden Light VII. Book, Kutadgu Bilig, Dīvānu Lugātī't-Türk, Rylands Manuscript Interlinear Translation Of Qoran Into Turkic, Atabetü'l-Hakāyık) were examined and war-related verbs were identified and classified. This classification was called *the morphology of war*. It has been determined that in addition to real war, metaphorical struggles are also included in these texts and that these have significant parallels with real war processes. It has been observed that issues such as fighting against demons, struggling with dangers on the path to benefit all living beings, opposing external enemies who want to destroy the teachings/religion, and destroying internal enemies (wordly desires and pleasures etc.) who try to prevent people from spiritual salvation are also phrased through war-related verbs. Therefore they were included in the study.

In the article, the subheadings of the six stages of war are presented. A few examples of the verbs associated with these subheadings are provided in parentheses. It is important to note that the variety of verbs and their frequency of use in the doctoral thesis, which serves as the source for this article, is much greater.

Methodolgy: The verbs identified in the examined texts were classified under six main headings: *Pre-war, preparation for war, attack, moment of war, result of war* and *after war*. This process, which is a chain of actions that constantly returns to the beginning, also sheds light on the ways in which the Turks living in the steppe perceived life. One of these verbs, *yori-*, is included under the subheading of the army's mobilization and advancement during

the attack phase of war. By showing the uses of this verb in relation to real and metaphorical war, the metaphORIZATION process of both war and the verb yorı- is examined.

Results: In Old Turkic, many verbs related to war were used. In addition to describing a real war, verbs related to war were also used metaphorically in struggles or in the narration of everyday events. Concepts that were opposed were likened to the enemy, and the effort exerted was likened to war. The uses of the verb yorı- are also examples of this situation. It has been determined that the verb is metaphORIZED by using the following meanings: "1. to march against real enemy troops in a real war, to set out on an expedition > 2. to march against concepts considered enemies in a metaphorical war (such as the devil, danger, etc.) > 3. to walk or advance on the path set out to reach a religious goal or salvation (such as becoming a priest/nun, reaching Nirvana, etc.) > 4. to live (considering life as the attack phase of a war with the metaphor of DEATH IS ENEMY)".

0. Giriş

Türkçenin bilinen en eski yazılı metinleri aynı zamanda dönemin savaşlarını anlatan tarihî belgelerdir. Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerindeki runik harfli yazıtların ardından gelen Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerine ait metinlerin çoğunda ise savaşın esas konu olmadığı görülmektedir. Fakat birbirini izleyen bu iki dönemde de savaş ve mücadeleye dair söz varlığının yadsınamayacak ölçüde kullanıldığı görülmektedir. Türkçede savaş ve askerlikle ilgili söz varlığı çalışmalarında çoğunlukla rütbe, ünvan, savaş aletleri vb. isimlere yer verildiği görülmektedir.¹ Bu çalışmalarda fiillerin oranı oldukça az olduğu gibi, fiillere yer verilen çalışmalarda da genellikle belirli bir sınıflandırma gözetilmediği ve tespit edilen fiillerin alfabetik sıraya göre incelendiği görülmektedir.

Bu makalede ise Eski Türkçeye ait metinlerde savaşın tüm aşamalarını ilgilendiren fiillerin sürece göre sınıflandırıldığı bir şema sunularak savaşın biçim

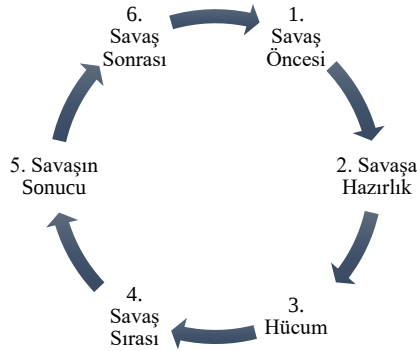
¹ Türkçede savaş ve askerlikle ilgili söz varlığı araştırmalarında çoğunlukla isimlerin incelendiği çalışmalar için örnekler: Donuk, Abdülkadir (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Ünvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.; Teres, Ersin (2007). "Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine (2)". *Turkish Studies*, 2(4): 1185-1192.; Şirin, Hatice (2012). "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler". *Bilgi Dergisi Kış Sayısı*, 60: 257-272.; Gül, Ekrem (2014). "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine". *Belleten* 2014-62-1: 27-103.; Vezvezoğlu, Selman (2017). *Eski Türkçede Askerlik Terimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.; Yılmaz, Saffet (2018). "Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler ile Ünvan Niteleyicilerin Özbek Türkçesindeki İzleri". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7): 260-296.; Efe, Kürşat (2023). "Türkçe Sözlüklerde Askerî Terimler". *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı (21-22 Haziran 2022)*. (Edt. Emrah Bozok vd.). Ankara: Milli Savunma Üniversitesi: 165-204.; Küçük, Serhat; Gemici, Halil İbrahim (2023). "Dīvānu Lugātī't-Türk'teki Savaş Terimlerine İlişkin Bir Tasnif Denemesi". *Journal of Old Turkic Studies*, 7(2): 475-505.; Öztürk, Seyfullah (2023). "Fazlullâh Han Lügâti ve Diğer Çağatay Sözlüklerinde Savaş Terimlerinin Karşılaştırılması". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(10): 764-775.

Vezvezoğlu (2017) çalışmasında yalnızca "savaşmak" anlamındaki 18 fiile yer vermektedir. Eker (2006) ise *sü* ile kurulan bütün yapıları içeren, dolayısıyla Eski Türkçede savaşla ilgili önemli fiilleri de ele alan bir çalışma yapmıştır.

bilimini² ortaya koymak amaçlanmaktadır. Metinler, savaşın biçim bilimine göre değerlendirildiğinde yalnızca savaşla ilgili fiiller tespit edilmiş olmayacak, aynı zamanda savaşın hangi aşamasına ağırlık verildiği, savaşın sebep ve sonuçları, metnin hangi amaçla yazıldığı vb. sonuçlara da ulaşılabilir. ³ Savaşı konu almayan metinlerde dahi metaforik mücadelelerin benzer fiiller ile anlatıldığı ve farklı konulardaki metinlerin de kurulan bu iskelet yapıya göre incelenebileceği *yorı-* fiilinin metaforik kullanımları üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Savaşın Biçim Bilimi

Savaşın biçim bilimi olarak önerilen sınıflandırma, içerisinde gerçek bir savaş anlatısı ya da manevi bir mücadele içeren metinleri, söz varlıklarındaki fiillere göre inceleyerek bu metinlerin değişmez işlevlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Kişiler, masalın biçim bilimindeki gibi çok çeşitli olabilir. Kahraman; Köktürk ordusunda bağlı boyları itaat altına almak isteyen bir komutan, son Köktürk kağanını öldürerek Uygur Devleti’ni kuran bir Türk kağanı, Buda olmak için yola çıkmış bir bodhisattva, şeytanlar ordusuyla savaşan bir hükümdar, din yolunda savaşan bir peygamber, nefsiyle mücadele eden sıradan bir insan olabilir. Kahramanın kim olduğundan bağımsız olarak metinlerde tespit edilen işlevler ortaktır. Bu işlevler, sürekli başa dönen ve temelde altı aşamadan meydana gelen bir döngü olarak resmedilebilir.

Şekil 1 Savaşın Aşamaları

² Propp’un ilk kez 1928’de yayımlanan *Masalın Biçimbilimi (Morfologiya skazki)* çalışması halkbilim alanında önemini korumaktadır. Propp (2020: 6-65) derlenen masalların sınıflandırılma sistemlerini eleştirerek masallarda değişmeyen işlevleri tespit etmiş ve masalın biçim bilimini ortaya koymuştur. Ardından Campbell (1949 / 2010) evrensel mitlerdeki kahramanları merkeze alan çalışmasını yayımlamıştır. Bu çalışmalarda kişilerin yolculuğuna ve dönüşümüne odaklanılmaktadır; savaşın biçim bilimi ise toplumu ilgilendiren bir süreç ve döngüdür.

³ Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarının savaşla ilgili fiillere göre karşılaştırılması için bkz. Şahiner (2023).

Bahsedilen tez çalışmasında Eski Türkçeden seçilen metinler (Orhon Yazıtları, Tunyukuk Yazıtı, Uygur Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Altay Yazıtları, Kırgızistan Yazıtları, kâğıda yazılı Runik belgeler, Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri, İrk Bitig, Huastuanıft, Aç Bars Hikâyesi, Kuanşi im Puser, Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi, Daşakarmapathâvadânamâlâ, Altı Dışlı Fil Hikâyesi, Üç İtigsizler, Maytrisimit, Altun Yaruk VI. Kitap, Altun Yaruk VII. Kitap, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lugâti't-Türk, Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Rylands Nüshası, Atabetü'l-Hakâyık) taranarak elde edilen söz varlığı sınıflandırılmış ve altı ana başlık elde edilmiştir: 1. *Savaş Öncesi*, 2. *Savaşa Hazırlık*, 3. *Hücum*, 4. *Savaş Sırası*, 5. *Savaşın Sonucu* ve 6. *Savaş Sonrası*. Bu başlıkların her biri alt başlıklara ayrılmaktadır, tespit edilen her fiil madde başı yapılarak incelenmekte, hangi metinlerde geçtiği listelenmektedir.

Bu makalede ise her alt başlıkla ilgili tespit edilen fiillerden yalnızca birkaçına ve bu fiillerin kullanıldığı metinlerden yalnızca birine, yapıyı anlaşılır kılmak için parantez içlerinde yer verilecektir. Fiillerin burada yer verilenden çok daha fazla sayıda olduğu ve pek çok farklı metinde kullanıldığı göz önüne alınırsa, Eski Türkçede savaş ve mücadele ile ilgili söz varlığının kapladığı alan anlaşılmakta ve bozkırda yaşamış Türk topluluklarının hayatlarının önemli bir bölümünde yer eden savaş ve mücadele olgusunun dile ne ölçüde yansıdığı ortaya çıkmaktadır.

1.1. Savaş Öncesi

Bu dönemin ilk aşaması (aslında bir önceki savaşta galip gelmesiyle oluşan) barış ortamıdır (*tokuşma*- “savaşmamak” KTİKT 4:90, *tüzül*- “anlaşmak” KT G5). Düşmanlarla anlaşma içinde yaşanan (*and bir*- “yemin vermek” DLT 231, *bıçgas bitig kıl*- “biat sözleşmesi yazmak” DLT 231), elçiler vasıtasıyla ilişkilerin düzenlendiği (*yalabaç bar*- “elçi gitmek” E-29, *yumuş yorit*- “elçi göndermek” E-152), ticaretin sorunsuzca yapılabilirdiği (*arkış tērkiş ı*- “kervan göndermek” KT G8, *buşsuz bër*- “sorunsuzca vermek” BK K4) ve hatta evliliklerle boylar ya da devletler arası bağların güçlendirildiği [*alı bër*- “(kızını / oğlunu) almak” BK K9, *bër*- “(gelin olarak) vermek” BK D17] devre ile başlamaktadır. Buradaki birkaç fiil sayesinde bazı savaşların neden çıktığı anlaşılmaktadır; elçi ziyaretlerinin ya da ticaretin aksaması (*yalabaç edgü sab ötüğ kelme*- “elçi, iyi niyet sözü gelmemek” BK D39, *arkış kelme*- “kervan gelmemek” BK D41) sefere çıkmak için yeterli sebeptir. Bu seferler öncelikle korkutma (*añut*- “tehdit etmek” ŞU D8, *us kötür*- “huzursuz etmek” KB 2270) amaçlıdır ve halkta korkuya (*kıyım bol*- “paniğe kapılmak” DLT 519, *ürk*- ŞU G7) neden olur. İzleyen aşamada, gelecek düşman tehlikesine karşı öğüt verme (*sakin*- “korunmak” KB 5163, *yakın turma*- KB 4262), koruma (*ada tuda tegürme*- “tehlike erdirmemek” DKPAM 4350, *küdeş*- “korumak” KB 1413) ve önlem alma ile ilgili fiiller [*odug tur*- “uyanık olmak” KB 4138, *yügürtme*- “(düşmanı) koşturmamak” T54] yer alır.

Bir sonraki aşamada düşmanın beslediği kötü niyetlerle ilgili fiilleri (*añug bilig ö*- “kötü düşünceler beslemek” KT G5, *ölürgeli sakın*- “öldürmeyi tasarlamak” Mayt 58.16, *sülegeli ugra*- “savaşmayı planlamak” AY VI 105), kışkırtma (*kikçür*- “kışkırtmak” KT D6, *yoñaşur*- “birbirine düşürmek” KT D6) ve aldatma amaçlı hamlelerle ilgili fiiller (*alda*- “aldatmak” DLT 139, *ar*- “kandırmak” KT G5)

izlemektedir. Askerî yöntemlerden önce tercih edilen ve toplumun iç dinamiklerini bozmayı hedefleyen bu hamleler başarıya ulaştığında halkın aldanmasının (*al-* “aldanmak” BK K6, *yañıl-* “yanılmak” KT D19) ve bunun sonucunda kendi devletini ve kağanını bırakarak düşmana yaklaşmasının [*içgin-* “(kağanı) yitirmek” On 2, *ıd-* “(devleti, töreyi) bırakmak” BK D7, *yablak kigür-* “nifak sokmak” KT D23] sonuçları, düşmanla savaşılmış ve mağlup olunmuş derecede yıkıcı olabilmektedir. Bu durum, devamında isyan ve iç karışıklıkları (*ala bol-* “asi olmak” DLT 53, *ikegü bol-* “birlik bozulmak” KT K3, *özne-* “karşı koymak” KB 2421) doğurmaktadır. Böylece *Savaş Öncesi* dönemin son aşamasına gelinmektedir ki burada artık anlaşmaların bozulmasıyla (*adaşlık üze turma-* “dostluğu devam ettirmemek” DLT 85, *and sı-* “yemin bozmak” KTİKT 9:12, *yaraşma-* “anlaşmamak” KB 2270) düşman olunmuştur (*düşman bol-* KTİKT 28:8, *tokışmak tile-* “savaşmak istemek” KB 2364, *yagı bol-* “düşman olmak” BK D26).

1.2. Savaşa Hazırlık

Sefere çıkmadan önce yapılanlar hazırlık devresini⁴ oluşturur ve ilk aşamada ordu unsurlarının toplanmak için harekete geçmesiyle ilgili fiiller (*çık-* KTİKT 4:71, *ên-* KT D12, *taşra yori-* “dışarı çıkmak” BK D10) yer alır.

Orduya katılacaklara çağrıda bulunulduktan (*kıkır-* “çağırmaq” DLT 310, *okuş-* “çağırışmak” DLT 320, *ünde-* “çağırmaq” DKPAM 3859) sonra, orduya katılma ve ordunun kurulması ile ilgili fiillere (*katıl-* ŞU K7, *kur-* “askeri toplamak” DLT 267, *süke bar-* “orduya gitmek” IB 35) sıra gelmektedir. Askerlerin / birliklerin bir araya gelmesi ile ilgili fiillerin çeşitliliği (*bög-* “toplamak” DLT 273, *çuglan-* “toplanmak” DLT 388, *kabış-* “birleşmek” T20, *kubran-* “toplanmak” T4, *têril-* KT D12, *yumut-* “toplanmak” KB 3007) ve kullanım sayılarının çokluğu dikkat çekmektedir. Orduya / savaşa katılmak istemeyenlerle ilgili fiiller de [*çıkma-* “sefere çıkmamak” KTİKT 9:39, *iglep yat-* “(düşmanı görünce) hastalanıp yatmak” KB 2326, *oldur-* “oturmak, savaşa katılmamak” KTİKT 4:95] burada yer almaktadır. Hazırlığın (*anun-* “hazırlanmak” DLT 111, *anut-* KTİKT 9:46) sonraki adımı silah (*bile-* “bileylemek” DLT 563, *tulumlan-* silâh kuşanmak” DLT 399, *yarıklan-* “zırhlı olmak” KB 2360), teçhizat ve yolla ilgilidir (*kêmi yarat-* “gemi donatmak” PKP XXXI, *yêrçi tile-* “kılavuz aramak” T23, *yir yol bul-* “sefer yolu bulmak” KB B38). Hazırlıkların ardından orduya liderlik edilmesi, düzenlenmesi (*başla-* “komuta etmek” E-32, *êt-* “muharebe düzenine sokmak” KÇ 9, *tüme-* “düzenlemek” AY VI 113), çeşitli görev ve rütbelerin verilmesinin (*sü başı bol-* “ordunun başına geçmek” KB 4143) ardından ordunun savaş düzeni alması (*çergeş-* “saf tutmak” DLT 371, *sağ tut-* KTİKT 61:4, *tirgeş-* “saf oluşturmak” DLT 231) ile ilgili fiillere yer verilmiştir.

⁴ Bozkırdaki Türk toplumu için gündelik hayatın parçası olan at binmek, ok atmak, güreşmek vb. de savaşa hazırlık sayılmaktadır. Roux (2020: 125-130) Türklerde avlanmanın savaşı en iyi öğreten etkinlik olduğuna ve erişkin sayılmak için avda başarı elde etmek gerektiğine değinmektedir.

Henüz sefere çıkılmamış olsa da düşmanın baskın yapma tehlikesi bulunmaktadır. Bu nedenle sıradaki aşamada askerin / ordunun tetikte olması (*sakçı bol-* “bekçi olmak” KB 2143, *titrü bak-* “dikkatli bakmak” DLT 564), önleyici faaliyetler gerçekleştirmesi (*kargu olgurt-* “gözetleme kulesi yerleştirmek” T53, *yelme ur-* “keşif devriyesi çıkarmak” T34); düşmanın tuzak kurması (*aq yad-* “ağ yaymak” KB 3637, *tor tuzak yarat-* “tuzak kurmak” DKPAM 1802) gibi eylemler yer alır.

Sefere çıkmadan önce yol ve düşman birlikleri hakkında bilgi edinmek savaşın gidişatını etkileyen önemli bir etkidir. Bu nedenle hücum öncesi öncü birlik gönderme (*biya / biye id-* “öncü birlik göndermek” ŞU D11, *bidgüci er id-* “yazıcı er göndermek” ŞU G3) ve istihbarat faaliyetleriyle ilgili fiiller (*til al-* “muhabir almak” KB 2351, *küreg kel-* “kaçak gelmek” T8, *saw eşid-* “istihbarat almak” T12) bu aşamada yer almaktadır. Edinilen bilgiler doğrultusunda düşünme, savaş planlama, karar alma (*ögleş-* “fikir alışverişinde bulunmak” T20, *ötün-* “arz etmek” T18, *sakin-* “düşünmek” T22) aşamalarının ardından savaşın başladığını gösteren simgesel törenlerle ilgili fiillerle (*tug taşık-* “tuğ açmak” ŞU D5, *tug ur-* “davul çalmak” DLT 498, *beçkemlen-* “savaş nişanı takmak” DLT 405, *çermet-* “at kuyrugu örmek” DLT 437) hazırlık aşaması sona ermiş olur.

1.3. Hücum

Bu devrenin ilk aşaması ordunun sefere çıkması / çıkarılması ve ilerlemesi (*atlan-* KÇ 20, *akıt-* “akın ettirmek” KT K8, *elt-* “sevk etmek” DKPAM 3717, *süle-* “sefere çıkmak” KT D2, *yorı-* “yürümek” BK D27) ile ilgili fiilleri içerir. Aşağıda ayrıntılı ele alacağımız *yorı-* fiili de hücumun yolda ilerleme aşaması için kullanılan fiillerdendir. Sefere çıkan ordunun konuşlanması ile ilgili fiillerin (*kışla-* BK D31, *olor-* “yerleşmek” T31) ardından, yolda karşılaşılan engelleri geçme ile ilgili fiillerin (*aş-* T26, *kar sök-* “kar küremek” KT D35, *keç-* ŞU G3, *yüz-* BK D30) yer aldığı aşama gelmektedir. Hücum aşamasının bitişi iki türlü olabilir: İlkinde düşmanın karşıdan gelmesi (*kel-* T15), karşılaşma (*tuş-* “karşılaşmak” KB 2375, *yakış-* “yaklaşmak” DLT 95, *yoluk-* “karşılaşmak” ŞU G1) ya da baskına uğrama (*basık-* DLT 326, *basın-* T39); ikincide ise hedefe ulaşma (*kel-* T37, *teg-* “ulaşmak” BK G8), pusuru kurma ve düşmanı basma (*bas-* KT K8, *bus-* “pusu kurmak” BK 2028) şeklindedir. Hücum aşaması düşmanla karşılaşıldığı anda sona erer ve savaş başlamış olur.

1.4. Savaş Sırası

Bu bölümde yer alan ilk başlıkta “savaşmak” anlamındaki eylemler (*sünüş-* ŞU D1, *tokış-* KTİKT 4:76, *uruş-* KB 3400) listelenmiştir. Askerî birliklerin arazide görev yerlerine yayılması (*tar-* “birlikleri yaymak” DLT 524, *yadıl-* DLT 477), düşman birliklerini kuşatması (*aw-* “kuşatmak” DLT 336, *egir-* KT K6) ve düşman saflarına girmesi (*çömüş-* “derine dalmak” DLT 221, *kir-* KÇ 23, *topul-* “delmek” KB 2328) ile ilgili fiiller tespit edilmiştir. Ardından kahramanın silahına davranması (*kında çık-* “kından çıkmak” KB 87, *kiriş kur-* “yay kurmak” DLT 310, *ya tart-* “yay çekmek” DKPAM 3560), düşmanı vurması ve yaralaması (*bıç-* KB 286, *kılıçla-* KT K5, *ok at-* KTİKT 8:17, *sanç-* “mızraklamak” KT K9, *tokı-* ŞU D8, *ur-* PKP XVII); darbe alması ve yaralanması ile ilgili fiiller (*berge yi-* “kamçı yemek” KB 2395, *kan ak-* DKPAM 3868) izlemektedir.

Sıradaki aşamada mücadele sırasında ölme (*öl-* T16, *can bir-* KB 2404) ve öldürme (*baş yuw-* “baş yuvarlamak” DLT 615, *öldür-* KB 2383) için kullanılan fiiller yer alır. Bunun ardından savaş / mücadele sırasında güçten düşme (*küç kewil-* “güç zayıflamak” DLT 270, *küç yetme-* DKPAM 3859), çabalama ve dayanma (*berk tur-* KTİKT 8:45, *serin-* “dayanmak” KB 2379), yardımla ve yeniden güçlenme ile ilgili fiiller (*küç bir kıl-* DLT 125, *yārī bër-* “yardım etmek” KTİKT 9:25, *küç üntür-* “güç toplamak” DKPAM 2482) gelmektedir. Düşmanı dağıtma aşamasını (*saç-* KB 2291, *sür-* KT D23, *yañ-* T16), kaçma (*kaç-* On 9, *tez-* ŞU G10) ve takip etme (*ért-* “peşinden gitmek” ŞU D3, *soñda-* “takip etmek” DLT 618, *ud-* “kovalamak” ŞU D6) ile ilgili fiiller izlemektedir. Düşmanı yakalama, esir almanın ardından (*bağ berkit-* “sağlam bağlamak” KTİKT 47:4, *tut-* KT D32), yağmalama (*tala-* “yağma etmek” KB 280, *yulı-* “yağmalamak” ŞU G5) ve eve dönme ile ilgili fiillerle (*ebke teg-* On 10, *ebkerü tüş-* T30) Savaş Sırası başlığı sona ermektedir.

1.5. Savaşın Sonucu

Bu aşama, öncelikle kazanan ve kaybeden taraf için ikiye ayrılmaktadır. Savaşı galibiyetle sonlandıran taraf için üstünlük sağlama, galip gelme anlamındaki fiilleri (*gālib bol-* KTİKT 37:173, *ut-* “mağlup etmek” AY VI 576, *yey-* KTİKT 4:74), düşmana ağır yenilgi yaşatma ve düşmanı tamamen yok etme ile ilgili fiiller (*artat-* “tahrip etmek” Tar D5, *buz-* BK D24, *urugsırat-* “nesli yok etmek” KT D10, *yokat-* PKP LIV) izlemektedir. Savaşın kazanılmasıyla elde edilenlerle ilgili (*al-* BK D24, *kazgan-* BK K12, *hazine ur-* “hazine toplamak” KB 3000) fiillerin ardından, düşmana baş eğdirmeye (*boyun eg-* KB 5482, *sökür-* “diz çöktürmek” KT D2, *yüküntür-* “baş eğdirmek” KT D18), kendine tabi kılma (*baz kıl-* “bağımlı kılmak” BK K10, *içger-* “ilhak etmek” BK D26) ve esir etme ile ilgili fiiller (*bulnad-* “esir etmek” KÇ 5, *bulun kıl-* “tutsak etmek” DLT 201) gelmektedir. Elde edilen ganimeti paylaşırma (*neng bir-* KB 2398, *mal üle-* KB 2276) ve kendine bağlanan halkı getirme (*kelür-* ŞU D3, *süre kel-* ŞU G2) ile ilgili fiillerle savaşın kazanan taraf açısından kısa vadedeki sonuçları son bulur.

Mağlup taraf içinse kaybetme ve ağır yenilgi yaşama anlamındaki fiilleri (*buzul-* KB 2301, *sın-* “yenilmek” DLT 278), tabi olma (*bazlan-* Tez K5, *içik-* BK D37, *kör-* KT G2), esir olma (*bulun bol-* KB 2402, *kün kul bol-* KT D7), baş eğme (*baş tıg-* “bağ eğmek” DLT 155, *yükün-* T28) ile ilgili fiiller izlemektedir. Savaşın sonucuyla ilgili fiiller için üçüncü kategori ise savaşın bitmesi (*tokış amrul-* “savaş sona ermek” KTİKT 47:4, *çoğı kiter-* “kargaşa ortadan kalkmak” KB 1926) ve barışma, anlaşma (*illeş-* “barışmak” KB 2362, *yaraş-* “anlaşmak” KB 2360) anlamındaki fiilleri içermektedir.

1.6. Savaş Sonrası

Bu dönem, savaşın ardından tarafların uzun vadedeki kazançlarını ve kayıplarını göstermektedir. Kazanan tarafta refah seviyesi yükselirken bağımsızlığını koruduğu için “adını” devam ettirebilir. Kaybeden taraf içinse yaşam şartları zorlaşır, verilen ağır kayıplar ve bağımsızlığın kaybedilmesi neticesinde yok olma tehlikesi baş gösterir.

Kazanan tarafta düşman tehlikesinden kurtulmanın ardından (*kurtul-* KTİKT 3:200, *yağısız kıl-* “düşmansız kılmak” BK D24), savaşta üstünlük gösteren askerlere ünvan verilir, bu kişilerin ünü yayılır (*at bér-* BK D41, *atka teg-* E-48, *çavık-* “nam salmak” KB 2277). Kazanan tarafın hâkimiyet alanı genişlerken yeni eklenen nüfus üzerinde düzenlemeler yapma (*ét-* “düzenlemek” KÇ 14, *il bas-* “hükmetmek” KB 2711, *ajun tut-* “dünyaya hükmetmek” KB 445), yeni yerleşim yerleri kurarak halkı yerleştirme (*kontur-* KT D2) ve iyi şartlarda yaşama, zenginleşme ile ilgili fiillere (*bayu-* DLT 620, *yorı-* “kalkınmak” T61) yer verilmiştir. Sonunda kazanan taraf karşı tarafa ceza verme (*kıyın ay-* “ceza vermek” ŞU D2) ya da yumuşak politika uygulama (*boşut-* “serbest bırakmak” DLT 113, *yul-* “bağ çözmek” DLT 471) hakkına sahiptir ve bağımsızlığını perçinleyerek adını / birliğini devam ettirebilmektedir (*bodun bol-* KT D11, *idisiz kalma-* BK D16).

Kaybeden tarafta yaşam şartları zorlaşırken (*emgek kör-* “eziyet görmek” BK D16, *ulın-* “zorluk çekmek” DLT 111), bağımsızlığın kaybedildiği ve birliğin bozularak (devlet, boy) adının yok olma tehlikesiyle karşılaşıldığı (*alkın-* “mahvolmak” T3, *at ıt-* “(Türk) adını bırakmak” KT D7, *élsire-* “devletsizleşmek” BK D11, *yok bol-* BK D33) en karanlık dönem gelir.

Eski Türkçede tespit edilen savaşla ilgili fiillere göre Türkler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında yeniden mücadeleye başlamakta ve süreç en başa dönmektedir.

2. Gerçek ve Manevi Savaş Arasındaki Paralellikler

Savaş anlatısı içeren metinlerde tespit edilen ve altı aşamadan oluşan mücadele döngüsü; Maniheizm, Budizm ve İslamiyet kültür dairelerinde gelişen çeviri ve telif eserlerde de benzer biçimde görülmektedir. Savaşın kahramanı, düşmanı, sebebi, hedefi, sonucu değişse de eylemlerin aynı olduğu görülmektedir. Bu aynılık kullanılan fiillere de yansımıştır. Bu metinler arasındaki paralellik aşağıda maddeler hâlinde gösterilmeye çalışılacaktır. Her başlığın ardından gelen ilk madde Eski Türkçe döneminde Köktürk ve Uygur devri yazıtlarındaki, savaş anlatısı içeren metinlerdeki anlayışı; ikinci madde ise yine Eski Türkçe döneminden kalma Maniheizm, Budizm ve İslamiyet dinleri çevresinde gelişen eserlerdeki anlayışı yansıtabilecek şekilde düzenlenmiş ve bu anlayışı yansıtan metinlerden birkaç örnek parantez içlerinde gösterilmiştir:

a. Doğru yolda olma, yoldan şaşmama:

- Kağanına bağlı olanlar için sıkıntısız bir hayat vardır (KT G3-G5); kağanına isyan edenleri ise ölümler ve adlarının kaybolup gitme tehlikesi beklemektedir (KT G9, KT D7).
- Dinin gereklerine uyanları iyi bir yaşam bekler (AY VI 330-376; KTİKT 34:37); Buda'nın, Mani'nin öğretilerine, peygamberlere, ayetlere uymayanların sonu kötü olacaktır (Mayt 68.1-35; KTİKT 58:20).

b. Savaşın sebebi ve yola çıkma:

- Bağımsızlık için (KT D9); kağanın hâkimiyet alanını korumak ve genişletmek (KT D2); halka daha iyi şartlar sunabilmek (KT D28) ve ünvan kazanmak için (KÇ 7) evden ayrılarak savaşmak gerekmektedir.
- Öğretiyi / dini korumak ve yaymak için (KTİKT 9:41), tüm canlılara faydalı olmak (PKP XXI) ve rahip / rahibe olmak için (Mayt 52.55) evi terk ederek yola çıkmak gerekmektedir.

c. Düşmanın kim olduğu:

- Kağana baş kaldırdığı için itaat altına alınması gereken bağlı boylar ve beyleri iç düşman (KT D19, BK D30); ekonomik - siyasi nedenler ve fütuhât anlayışıyla savaşa girilen komşu devletler dış düşmanlardır (KÇ 17).
- İnsanı isyana sürükleyen arzu, hevesler ve şeytan iç düşman (HU 16-39); inanılan dini ortadan kaldırmak isteyenler, kâfirler dış düşmanlardır (KTİKT 5:33).

ç. Düşmanın kandırma çabaları:

- Düşman (Çinli elçiler, hükümdarlar vb.) Türk halkını ve beyleri sürekli kandırmaya, yanına çekmeye çalışır; devletin iç dengelerini bozmaya yönelik hamleler yapar (KT G5, KT D6).
- Düşman (dünyevi hevesler, şeytan, kâfirler) inananları sürekli yoldan çıkarmaya çalışır; iç huzuru bozarak vesvese verir (Mayt 58.1-12; KTİKT:36:62; KB 5475).

d. Hayatı bir döngü olarak algılama:

- Hayat savaşlar silsilesidir, biri biter diğeri başlar (BK D22-41). Varlığını devam ettirmek ve refaha ulaşmak için savaşta doğru stratejiler izleyerek kazanan olmak gerekir (T59-61).
- Hayat yaşamlar döngüsüdür, biri biter diğeri başlar (Mayt 43.1-21). Ebedî mutluluğa ulaşmak için hayat mücadelesinde öğretinin / dinin kurallarına uyarak başarılı olmak gerekir (AY VI 387-402; DKPAM 2734)

e. Savaşta / mücadelede kazanma:

- Savaşı kazanan düşmandan kurtulup elde ettiği ganimetlerle rahat bir hayata kavuşur (T8), ünvan ve makam kazanır (E-48). Çok büyük bir zafer elde etmek sıkıntısız bir hayata kavuşturur (BK K3).
- Öğretiye / ayetlere uyan ve iyi bir yaşam süren kişi hayat mücadelesini kazanır (KTİKT 20:80); ölünce öteki dünyada cennete ya da yeniden doğuşta iyi bir yaşama kavuşur (KTİKT 47:12). En büyük mücadeleyi

kazanan sürekli doğum döngüsünden kurtulur, Nirvana'ya ulaşır (Mayt 54.20-30).

f. Savaşta / mücadelede kaybetme:

- Zorluklarla dolu esir hayatı yaşanır; birliğin düzeni bozulur; devletin, boyun adının yok olup gitmesi tehlikesi vardır (BK D33, T3).
- Cehennemde ya da yeni hayatta türlü zorluklar ve işkenceler yaşanır (DKPAM 218-231; KTİKT 4:56); ayetlerin / öğretilerin tahrip edilmesi ve inanın unutulup gitmesi tehlikesi vardır (AY VII 360-366).

g. Ölüm anlayışı:

- Savaşta ölmek övünç kaynağıdır, savaşta ölen kahramandır (E-32).
- Budizm'de en büyük makam olan Nirvana'ya ulaşma beden ölümü ile tamamlanır (Güç ve Sert 2020: 24) (DKPAM 3089), İslamiyet'te din yolunda savaşırken ölenler için şehadet mertebesi vardır (KTİKT 3:169).

İncelenen metinlerin etki alanları ve konularının farklılığına rağmen bu paralellikler, onların söz varlığında da benzerlikler meydana getirmiştir. Bu dinler çevresinde gelişen edebî eserlerin büyük bir kısmı çeviri eserler olduğu için Türklerin hayatı kavrama biçimleri için kaynak gösterilemeyecek olsa da Türkçenin manevi mücadeleleri anlatmada başvurduğu söz varlığını ortaya koyması açısından değerlidir ki bu söz varlığı gerçek bir savaşı anlatmada kullanılan söz varlığıyla önemli ortaklıklar içermektedir.

3. Türklerin Kabul Ettiği Dinlerin Savaşta Bakışı ve Türklerin Savaşçılığına Etkisi

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde Maniheizm, Budizm ve İslamiyet dinleri çevresinde gelişen eserler bulunmaktadır. Bu dinlerin Türkler üzerindeki etkisi çok kapsamlı bir çalışmanın konusu olmakla beraber burada yalnızca bu dinlerdeki savaş algısına ve Türklerin savaşçılığı üzerindeki etkilerine kısaca değinilecektir.

Maniheizmde evrenin kökeni iyi ile kötünün zıtlığı üzerine temellenir; Karanlık ülkesinin hükümdarı, ezeli Işık ülkesine saldırıp bir parça ışık çalar. Işık ülkesinin ilahı, karanlıkla savaşması için insanı doğurur. Karanlık devleri, bu ilk insanı öldürüp yuttuğu vakit dünya ortaya çıkar. Mani dininin amacı, üç evrede gerçekleşen bu savaş nedeniyle maddeye hapsolan ışığı kurtararak Işık ülkesine döndürmektir. Bunun için rahip / rahibeler inziva hayatı yaşar, halksa Mani dininin ahlak kurallarına uyarak ışığı kurtarmaya çabalar (Rasonryi 1993: 110; Schimmel 1999: 95-98; Tekin 1963: 2; Zeren 2015: 78). Mani dini çatışma üzerine temellenen, dünyanın ve insanın yaratılışını savaş ile anlatan ve bu dine bağlı olanları ışığı kurtarma mücadelesine ortak eden bir inanıştır. Bu inanışta hayat bir mücadeledir ve dolayısıyla Mani dinine ait metinlerde savaş ve mücadeleye dair söz varlığına rastlamak kaçınılmazdır.

Budizm MÖ. 560'lı yıllarda Siddharta'nın en derin bilgiye (dört kısımlı hakikat) ulaşması ve doğrudan Nirvana'ya varmak yerine bu bilgiyi ızdırap çeken tüm mahluklara ulaştırmaya karar vermesiyle ortaya çıkmıştır. Mahayana Budizminin temeli olan bu anlayışta insanlara kurtuluş yolunda kılavuzluk ederek Bodisattava (Buda namzedi) olmak amaçlanmıştır (Schimmel 1999: 124, 131). Budizmdeki *çakravartin* kavramı ise “tekerleği dönen” anlamında olup yeryüzünün efendisi, imparator demektir (Kaya 2017). Zeren (2015: 417-509-527) Buda'nın önceki hayatlarında 840000 kere *çakravartin* olduğunu, ülkeleri zaptedip zaferler kazandığını, ancak doğru bir yönetimle dünyaya hükmettiği vakit kılıç ve sopa kullanmayı bıraktığını aktarmaktadır. Dünya hakimiyetini amaçlayan *çakravartin*, ilahi ve beşeri güce sahiptir; dışarda zafer ve barışı, içerde güvenliği sağlamalı, öğretiyi göre yaşamalı, öğretiyi dünyaya yaymalı, korumalı ve halkın da benimsemesi için çabalamalıdır.

Budizm'de kötülük ve iyilik arasındaki karşılaşmalar savaş olarak algılanmakta, Budizm'in bu kötü düşüncelere galip gelerek ün kazanması savaşta kazanan taraf olmasına bağlanmaktadır. Budist kültürde soyut kavramlar olan kötülükler; *şeytan ordusu*, *düşman* olarak kavranmış ve Budizm'in amacının savaşarak onları yenmek olduğu şeklinde somutlaştırılmıştır (Yunusoğlu 2016: 188-189).

İslami literatürde *cihadın* “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” (e-Özel 1993) anlamlarında olması İslamiyet'te savaşın mahiyetini her katmanıyla ortaya koymaktadır. İslamiyet'te savaş, insanlar için büyük bir yıkım olmasına rağmen insan doğasının bir gerçekliği olarak kabul edilmiş; “sömürü ve zulmü önleme ve insanlığın huzurunu temin için belli bir aşamadan sonra silahlı mücadele meşrû” görülmüştür. İslam'a göre savaşın “yayılmacılık güdüsüyle çıkar sağlama ve sömürme amacına değil dine ve inananlara yönelik düşmanca girişimleri bertaraf etme, barış için gerekli ortamın oluşmasını sağlama, bu ortamı bozanlara engel olma, gerekirse cezalandırma ve sonuçta temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma amacına yönelik” (e-Yaman 2009) olduğunda başvurulabilir bir yöntem olduğu belirtilmektedir.

Maniheizm ilk ve tek olarak Uygurlarda devlet dini olarak kabul edilmiştir. Böğü Kağan'ın 763'te aldığı bu kararın arkasında Maniheist rahiplerden etkilenmesi kadar politik ve ekonomik nedenler de aranmıştır. Çin'deki Tang hanedanlığı bu dine sıcak bakmamış ve 732'de Çinlilere yasaklamıştır (Foltz 2010: 22, 76). Sık sık iç isyanlarla boğuşan ve Uygurlardan askeri destek alan Tang hanedanlığına karşı, Böğü Kağan'ın Budizm yerine Maniheizmi seçerek Uygurların bağımsızlığını göstermek ve Maniheizmin koruyucusu konumuna yükselerek batı dünyasıyla ticari ilişkileri geliştirmek amacında olduğu değerlendirilmiştir (Foltz 2010: 77-78; Taşağıl 2020: 212). Maniheizmin Uygurların savaşçılık özelliğini etkilediği söylenegelmıştır (Rásonyi 1993: 110; Çandarlıoğlu 2019: 16; Ögel 2020: 141). Fakat bu Uygurların hayatından savaşın çıktığı anlamına

gelmemektedir.⁵ Böğü Kağan “doğunun hakimi, dinin koruyucusu” olarak nitelendirilip Maniheiztlerin gözünde Mani’nin yeryüzündeki temsilcisi konumuna yükseldiğinde bu dini Çin’de yaymak için harekete geçtiği ve Çin’de mabetler inşa ettiği; öldürülmeden önceyse Manici Soğdlar tarafından Çin’i işgal etmek için ikna edildiği bilinmektedir. Ötüken Uygur Devleti’nin yıkılmasını Mani dininin kabulüne bağlayanlar olduğu gibi esas sebep olarak Çin’in entrikalarını ve 839’da yaşanan büyük kıtlık ve kuraklığı görenler de bulunmaktadır (Taşağıl 2020: 217; Karakaş 2010: 80-83).

Zengin ve Yaman (2018: 212), Eski Uygur Türkçesi metinlerinde Budizm ve Maniheizm’in savaşa bakışının izlerini sürmüş ve sonuç olarak bu devre ait edebî eserlerin -çeviri metinler olsalar da- Türk kültüründen motifler taşıdıklarını belirtmişlerdir. Savaşmanın bu metinlerde manevi bir savaşa evrildiğini ve “şeytanla yapılan savaş”ın oldukça canlı ve detaylı anlatıldığını, bu sırada geçen savaş aletlerinin (*kılıç, ok, badruk* “mızrak” vb.)⁶ Türkçe olmasının ise Uygurların eski hayatlarındaki bu aletleri ve dolayısıyla adlarını da yeni hayatlarına getirdiklerini düşünmektedirler. Bu yeni dönemde Türklerin savaşçılık özelliklerini “kabul edilen yeni inançlarla bir süre fiilen ortadan kalksa bile zihinlerden silinememiştir” diyerek açıklarlar.

Zeren’e göre (2015: 820) Uygur Budizminde Burkan, Tanrıdan ziyade “dünya hükümdarı” olarak konumlandırılır ve bu durum Türklerin cihan hakimiyeti anlayışıyla (cakravartin-dharma ile Türk cihan mefkûresi-kut) birebir uymaktadır. Budizm’de *dharmayı* tüm dünyaya yayma göreviyle Türklerin töre anlayışındaki benzerliğe dikkat çeken Zeren (2015: 417) Budizm’deki yönetim anlayışında ve Türklerin cihan hakimiyeti mefkûresinde “tüm dünya halkının doğru ve adil bir biçimde yönetilmesi ve dünya hakimiyetinin tek bir elde toplanması”nın esas olduğunu, Budizmin bu yayılma anlayışına bakıldığında Türkleri savaştan caydırıcı, gevşetici bir etki yaptığına dair savların geçersiz kılındığını belirtir.

Barthold (2019: 41-43) 869’da ölen Arap edibi Câhiz’in Mani mezhebinin Türklerin savaşçılığını azalttığı yönündeki görüşünü abartılı bularak, yüzlerce yıl bu dini benimsemiş Moğolların ve Tibetlilerin askerliğine etki etmediğini belirtmektedir. Savaşçı bir kavmin sevgi ve barış telkin eden bir dini, her şartta savaş dini şekline koyabileceğini söyleyen Barthold, buna Orta Çağ Avrupasındaki Hristiyanları örnek verir. Uygurların da Doğu Türkistan’a yerleştikten sonra bile yabancı memleketlerdeki dindaşları yardım istediğinde,

⁵ Böğü Kağan’ın Maniheizmi kabul ettikten sonraki yıllarda Çin’e saldırıp ilk çarpışmada 10 bin Çinliyi öldürmesi; 795’te tahta çıkan Hsi-tie’nin ilk iş olarak Karluk isyanını bastırıp Tibetliler ve Kırgızlara karşı zafer kazanması (Taşağıl 2020: 213-216) gibi bölgede hakimiyeti, siyasi ve ekonomik üstünlüğü sağlamaya yönelik pek çok savaş yapılmaya devam etmiştir.

⁶ Yaralama, öldürme amacıyla kullanılan savaş aletleri, Tibet Budizm’i ile metinlerde yer almaya başlamış ve düşmanları yok etmek, savaşları kazanmak, hastalıkları iyileştirmek, felaketleri yatıştırmak vb. amaçlarla yapılan ritüellerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu silahlar Buda öğretilerine karşı duran tüm durum ve varlıklarla mücadele eden bir orduyu simgelemektedir (Alan 2023: 8-11).

silah gücüyle onları koruduklarını; yani askerlik vasıflarını kaybetmediklerini vurgulamaktadır.

İslamiyet'in kabulünün ardından da diğer dinlerde olduğu gibi savaş ve mücadeleler devam etmiştir. Karahanlılar Budist Uygurlar ve başka gayrimüslimlerle dini korumak ve yaymak için savaşmış olsa da Sâmâniler ve Gazneliler gibi Müslüman devletlerle de savaşarak İsficap, Semerkant ve Buhara gibi önemli şehirleri fethetmişlerdir. Buradan savaşın ekonomik ve siyasi getirilerine göre de hareket ettikleri anlaşılmaktadır (Merçil 2013: 33-34, 42; Barthold 2019: 63-69).

Sonuç olarak bozkırda ya da yeni topraklarda savaş, var olma mücadelesinin bir gereğidir. Kabul edilen yeni dinler (ve bunun ait olduğu kültürel çevre) bazen komşularla ticarete ve anlaşmaya dayalı yerleşik bir yaşam düzeni sunduklarından Türk kağanlarının ilgisini çekmekte ve halklarına iyi bir yaşam sunmak için bu sistemi benimsemektedirler. Bu durumda tercihen komşular üzerinde askerî güce dayalı korku oluşturarak ekonomik ihtiyaçların giderilmesi yolu azaltılmakta ya da terk edilmektedir. Fakat gerektiğinde savaş, her zaman hazırda bekleyen bir yöntemdir. Türk kağanlarının imkanlar el verdiğinde çağın kültür ve refah seviyesi yüksek olan medeniyetlerine yöneldikleri ve halklarını da yönelttikleri sonucu çıkarılabilir.

4. *yorı-* Fiili ile Metaforik Savaş

Modern anlayışa göre metafor “insanın kavramsal sisteminde mevcut olan zihni modellerin iki alan (kaynak alan ve hedef alan) arasındaki haritalanması” (Yunusoğlu 2016: 31) olarak tanımlanmaktadır. Lakoff ve Johnson (1980: 3) metaforun yalnızca şiirsel, hayal gücüne dayalı ve dille ilgili bir kavram olarak algılanmasına ve insanların metafor olmadan anlaşabileceklerini düşüncelerine karşı çıkar. Onlara göre metafor, gündelik hayatta, sıradan hareketlerimizde ve düşüncelerimizdedir. Gündelik gerçeklerimizi tanımlamada kilit rol oynayan kavramsal sistemimizin büyük ölçüde metaforik olduğunu öne sürerler. Lakoff ve Johnson'ın (1980: 4) metafor tanımından sonra konuyu açıklamak için verdiği ilk örnek ARGUMENT IS WAR “Tartışma savaştır” metaforudur. Yunusoğlu da (2016: 31) konuya ENFLASYON SAVAŞTIR metaforu ile giriş yapmaktadır. Bu durum, günlük yaşamımızda savaş metaforunu sıklıkla kullandığımıza da işaret olabilir. Aşağıda Eski Türkçedeki metinlerde gerçek ya da metaforik savaşların hücum aşamasında kullanılan *yorı-* fiillerinin metaforlaşma aşamaları incelenecektir.

Clauson (1972: 957) *yorı-*: “yürümek” fiilinin “gitmek” anlamına da geldiğini ve ünlüsünün -o- olduğunu; fakat sonradan (muhtemelen *yügür-* fiilinin etkisiyle) -ü-ye değiştiğini belirtmektedir. Eski Uygur Türkçesinde “yürümek, gitmek, hareket etmek” (Caferoğlu 2021), Karahanlı Türkçesinde “yürümek, varmak” (Arat 1979) anlamındaki fiilin Eski Türk yazıtlarındaki anlamlarını Şirin (2016) “1. adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek. 2. isyan etmek, baş kaldırmak. 3. ilerlemek, gelişmek, kalkınmak. 4. ordu sevk etmek, akın etmek,

düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak” olarak sıralamaktadır. Fiilin anlamlarına bakıldığında savaşın birden fazla aşamasını ilgilendirecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçenin her devrinde, hücum aşamasındaki ordunun harekete geçmesi, ilerlemesiyle ilgili en sık başvurulmuş fiil olan *yorı-*, *sü* ile birlikte kullanıldığında “birlik yürümek, sefere çıkmak, intikal etmek: Yaya veya süvari birliklerin planlanmış ve programlanmış hedef bölgesine sevk edilmeleri, idari ve taktik yürüyüşleri” (Eker 2006: 118) olarak tanımlanmaktadır.

Gerçek bir savaş için çıkılan yolda ya da şeytanlarla girişilecek bir mücadelenin hücum aşamasında kullanılabilen *yorı-* fiili, bunlara paralel olarak dinî metinlerde rahip / rahibe olmak, sonsuz kurtuluşa ermek için yola çıkma vb. durumlarda da kullanılmaktadır. Bu nedenle Maytrısimit’te olduğu gibi evlerini terk edip *Burkan*’a yaklaşmak için yola çıkan hükümdarlar ve kraliçelerle ilgili cümleler ya da Buda’nın *Nirvana*’ya ulaşma yolunda ilerlemesini anlatan cümlelerde kullanılan *yorı-* fiilleri de bir mücadelenin hücum aşamasında kullanılan fiil kabul edilmiştir.

yorı- fiilinin savaşla ilgili farklı kullanımları Kutadgu Bilig’de de görülmektedir. **KB 2387**’de gerçek bir savaştan bahsedilirken, **KB 5145**’te düşman olan ölümdür ve ölümle mücadelenin anlatıldığı bu beyitte savaşla ilgili dört fiilin (*yorı-*, *basıkel-*, *al-*) kullanıldığı görülmektedir: *usanıp yorıglı ay arzu kulu / ölümke basıkma kelir algalı* “Gafletle yürüyen ey arzuların esiri, ölüm sana baskın yapmasın; o muhakkak bir gün seni almağa gelecektir.” (Arat 2007: 513; Arat 1959: 371). Bu beyitte *yorı-* fiilinin “yaşamak” anlamında olduğu, fakat yaşamamanın ölüm gibi bir düşmana karşı yapılan savaşın hücum aşaması olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Buna göre savaşın hücum aşamasıyla ilgili olan *yorı-* fiilinin “1. gerçek savaşta gerçek düşman birlikleri üzerine yürümek, sefere çıkmak > 2. metaforik savaşta (şeytan, tehlike vb. gibi) düşman kabul edilen kavramların üzerine yürümek > 3. dinî bir hedefe, kurtuluşa ulaşma (rahip / rahibe olma, Nirvana’ya ulaşma vb.) amacıyla çıkılan yolda yürümek, ilerlemek > 4. ölümü düşman olarak görüp yalnızca yaşamayı dâhi bir mücadelenin hücum aşaması kabul ederek ilerlemek, yaşamak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. İncelenen metinlerde savaşın hücum aşaması ile ilgili olduğu tespit edilen *yorı-* fiilleri aşağıda bu metaforlaşma sürecine göre sınıflandırılmıştır. Kur’an Tercümesinde geçen cümlelerin hem gerçek savaşa dair olduğu hem “Allah yolunda” yapıldığı için aynı anda 1. ve 3. kategoriye dâhil edilebileceğini belirtmek gerekir.

1. T 23, T 24, T 29, T 29, T 35, KT D35, KT D37, KT D40, BK G5, BK GD, BK D27, BK D27, BK D37, On 5, Tar D6, Tar G1, Tar G2, ŞU K6, ŞU K7, ŞU K9, ŞU D4, ŞU D5, ŞU D7, ŞU D8, ŞU D11, ŞU G3, ŞU G6, ŞU G7, ŞU B1, KB 2387, KTİKT 3:156, KTİKT 4:94, KTİKT 4:101, KTİKT 5:33

2. DKPAM 3484, DKPAM 3485, DKPAM 3486, DKPAM 3497, DKPAM 3728, DKPAM 3741, DKPAM 3789, ADF 139, ADF 141, PKP XXXVI

3. DKPAM 381, DKPAM 430, DKPAM 435, DKPAM 3086, DKPAM 3093, Mayt 51.55, Mayt 90.28

4. KB 5145, KB 6116

Buna göre *yori-* fiilinin savaşın hücum aşaması ile ilgili kullanımlarına bakıldığında en çok gerçek savaştan bahsedilirken kullanıldığı ve YAŞAMAK SAVAŞMAKTIR metaforu ile sonuçlanan katmanlarda ilerledikçe kullanımının giderek azaldığı görülmektedir.

BK D27 - KT D37 *ertiş ögüzüg keçe yoridımız türgeş bodunug uda basdımız* “İrtiş ırmağını geçerek ilerledik (yürüdük). Türgeş bodununu uykularında [saldırımızla] bastık.” (Berta 2010: 162-196; 165-197).

BK D37 *s(e)l(e)ñe koodı yor(ı)p(a)n k(a)r(a)g(a)n kus(ı)lta (e)bin b(a)rkin (a)nta buzd(u)m* “Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum.” (Tekin 2010: 62-63).

Tar D9 *koñ yılıka yoridım* “Koyun yılında [743'te] [sefere] çıktım.” (Berta 2010: 244-252).

ŞU D6 *yagın başı yorıyu kelti sekizinç ay eki yañıka çığıltır költe kañuy kezü süñüşdım anta sançdım anta udu yoridım* “Düşmanın lideri ilerleyerek geldi. Sekizinci ayın ikinci gününde Çığıltır Gölü’nden Hanuy(?) Irmağı (boyunca) ilerlerken savaştım, orada mızrakladım (ve onları) kovaladım.” (Aydın 2018: 56).

DKPAM 3789 *satagiri haimavaté pañçikét[a] ulatı yekler uruñut[la]rı [er]dinilig ya[rıkla]rın kedip busuşlug sakınç[lıg köñ]ülin [kelip] inaru berü yorıdılar* “Sâtâgiri, Haimavatâ, Pañcika’dan başka şeytanlar ve (onların) savaşçıları değerli zırhlarını giyip sıkıntıyla gelip ... öteye beriye yürüdüler.” (Elmalı 2016: 193-272).

DKPAM 3484-3485-3486 *arslanların yorığın yorıp uçayan balıkñın kedininte turup inaru berü yorıdı ötrü elig beg tört beltir yolta yorıyu anıñ arasına sansız üküş yeklerig körti* “Aslanların yürüyüşü ile yürüyüp Ujjayinî (adlı) şehrin kuzeyinde durarak ileri geri dolaştı. Ondan sonra, hükümdar (Caştana) dört yol ağzında yürürken, sayısız denecek kadar çok şeytan gördü.” (Elmalı 2016: 183-268).

ADF 139 *anta ötrü ol keyikçi arıgda semekde kirip anta monta baka öde enleyü yorıdı* “Daha sonra ormana girip, oraya buraya bakarak heyecanlı bir şekilde avını arayarak yürüdü.” (Elmalı 2019: 65-91).

ADF 141 *nirvan körklüg yañalar begi akru akru yorıyu kelmişin kör...* “Nirvana’ya (ulaşmış bir) güzelliğe sahip (fillerin) hükümdarının yavaş yavaş geldiğini gördü.” (Elmalı 2019: 65-91).

PKP XXXVI *ol ödün ädgü ögli tegin yerçi aviçka kolin yetip yetti kün belçä boğuzca suvda yorıp kümüşlüg oturıkka tağka tädgi* “O zaman İyi Düşünceli Prens, yaşlı kılavuzun kolundan tutarak yedi gün boyunca suda bellerine ve boğazlarına kadar yürüyüp gümüş adaya ve dağa ulaştılar.” (Hamilton 2020: 48).

Mayt 51.55 *kentü kentü ... miñgü kölüngütün inip yorıyurlar* “Herkes kendisinin binek hayvanından, (veya) nakil vâsitasından inip (yayan) yürür.” (Tekin 2019: 106-226).

Mayt 90.28 *asañılağ yolta yorıyu burkan kutınga edgü kılınç kazğanur erken sizingde adrımlağ isig kóz içinte erüş öküş kâta a/ /ndım* “Burkanlık için iyi

ameller işler iken sizden ayrılmanın sıcak közü içinde pek çok defalar debelendim.” (Tekin 2019: 164-261).

KB 2387 *yağı teprese sen udu tepregil / ite uđ adağın yorı turmağıl* “Düşman harekete geçerse, sen de ona göre hareket et; durma, hazır durumda onun her hareketini karşıla.” (Arat 2007: 252; Arat 1959: 178).

KB 6116 *anunmuş turur bu ölüm tarmakı / usanıp yorılda iler kırmakı* “Ölümün pençesi hazırlamıştır; gaflet içinde yürürken, onun çengeli insana saplanır.” (Arat 2007: 606; Arat 1959: 438).

KTİKT 3:156 *ey anlar kim bittiler, bolmağlar anlar teg kim tandılar, aydılar kadaşlarıka: kaçan yorisalar yer içinde azu bolsalar gâzîler ...* (Ata 2019: 5) “Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılınsı diye- ‘Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi’ diyen inkârcılar gibi olmayın.” (e-DKM).

5. Sonuç

Bu makalede 2020 yılında başlanan ve Eski Türkçede savaşla ilgili söz varlığındaki fiillerin incelendiği doktora tez çalışmasından örnekler verilerek savaşın biçim bilimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eski Türkçe metinlerde savaşla ilgili fiiller tespit edilirken, metnin konusundan ve yazıldığı çevreden bağımsız olarak, değişmeyen işlevler tespit edilmiştir. Elde edilen fiiller bu işlevlere göre sınıflandırılmış ve altı ana başlıktan oluşan bir şema ortaya konmuştur: 1. *Savaş Öncesi*, 2. *Savaşa Hazırlık*, 3. *Hücum*, 4. *Savaş Sırası*, 5. *Savaşın Sonucu* ve 6. *Savaş Sonrası*.

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait metinlerde Maniheizm, Budizm ve İslamiyet çevresinde gelişmiş çeviri ve telif eserlerde tespit edilen savaşla ilgili söz varlığının sebebi, bu öğretilerin / dinlerin dünya algısı açıklanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Maniheizm’de her şeyin zıttıyla çatışma içinde olduğuna ve çalınan ışığın yerine götürülmesi için karanlıkla mücadele edilmesi gerektiğine inanılır. Budizm’deki *çakravartin* “dünya hakimi” olan kişi kılıç ile zaferler kazanıp dünya hakimiyeti sağlamalı, sonra öğretiyi koruyup dünyaya yaymalı anlayışı vardır. Bu düşünce Türklerin cihan hakimiyeti anlayışıyla da uyusmaktadır. İslamiyet’te *cihat* “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” olarak anlaşılmaktadır ve burada dinin kurallarına uygun yaşamakla, gerektiğinde gerçek bir savaşa katılmak birbirine paralel işlevdedir. Sonuç olarak bu dinlerin çevresinde gelişen edebî eserlerde mücadele ve savaşa dair motiflerin olması kaçınılmazdır. Bu sayede Türkçenin savaş ve mücadeleye dair söz varlığına ulaşmak için geniş bir alan bulunabilmektedir.

İncelenen metinlerde *yorı-* fiilinin savaşın hücum aşamasında kahramanın, askerin, ordunun savaşa / mücadeleye giden yolda ilerlemesiyle ilgili kullanımları tespit edilerek metaforlaşma süreci “1. gerçek savaşta gerçek düşman birlikleri

üzerine yürümek, sefere çıkmak > 2. metaforik bir savaşta (şeytan, tehlike vb. gibi) düşman kabul edilen kavramların üzerine yürümek > 3. dinî bir hedefe, kurtuluşa ulaşma (rahip / rahibe olma, Nirvana'ya ulaşma vb.) amacıyla çıkılan yolda yürümek, ilerlemek > 4. ölümü düşman olarak görüp yalnızca yaşamayı dâhi bir mücadelenin hücum aşaması kabul ederek ilerlemek, yaşamak” olarak gösterilmiştir. Bu da işlevlerin değişmezliğini ve savaşın biçim bilimini destekleyen bir örnektir.

Bir metin *Savaşın Biçim Bilimi* olarak sunduğumuz sınıflandırmaya göre incelendiğinde; bu metinde bir mücadele / savaş motifi olup olmadığı, varsa savaşın hangi aşamasına ağırlık verildiği, metindeki savaşın hangi amaçla yapıldığı, sonuçlarının neler olduğu gibi konularda veri sunabileceği düşünülmektedir. Böylece yapılan çalışmada yalnızca savaşla ilgili söz varlığının tespit edilmesi değil aynı zamanda metnin yazılış amacı, metnin yazıldığı çevredeki savaş ve dolayısıyla hayat algısı gibi konuların yorumlanabilmesi için de küçük bir katkı sağlanacaktır.

Kısaltmalar

ADF	Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi
AY VI	Altun Yaruk VI. Kitap
AY VII	Altun Yaruk VII. Kitap
BK	Bilge Kagan Yazıtı
DKM	Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali
DKPAM	Daśakarmapathāvadānamālā
E-10	Elegest I
E-29	Altın-Köl II Yazıtı
E-32	Uybat III Yazıtı
E-48	Abakan Yazıtı
E-152	Şançi III Yazıtı
IB	İrk Bitig
KB	Kutadgu Bilig
KÇ	Küli Çor Yazıtı
KT	Köl Tigin Yazıtı
KTİKT	Karahanlı Türkçesi İlk Kur'an Tercümesi
Mayt	Maytrisimit
On	Ongi Yazıtı
PKP	Prens Kalyāṇamkara ve Pāpamkara Hikâyesi
T	Tunyukuk Yazıtı
Tar	Taryat Yazıtı
Tez	Tez Yazıtı
ŞU	Şine Usu Yazıtı

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks* (Haz. Kemal Eraslan). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2007). *Kutadgu Bilig I: Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- ATA, Aysu (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYDIN, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- BARTHOLD, V(asilij) V(iladimiroviç) (2019). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (Haz. Kazım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka) (Çev. Râgıp Hulûsi Özdem) (4. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BERTA, Árpád (2010). *Sözlerimi İyî Dinleyin....* (Çev. Emine Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2021). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CAMPBELL, Joseph (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabcacı.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2019). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- EKER, Süer (2006). "Sü ve Sü İle Yapılan Tarihî Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme". *Türkbilig* (12): 104-133.
- ELMALI, Murat (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ELMALI, Murat (2019). *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- FOLTZ, Richard (2010). *Religions of The Silk Road: Premod Patterns of Globalization*. (Second Edition). USA: Palgrave/Macmillan.
- GÜÇ, Ahmet; SERT, Ekrem (2020). "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol Ve Nirvana". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Haziran 2020): 3-28.
- HAMILTON, James Russell (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*. (Çev. Ece Korkut - İsmet Birkan). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAKAŞ, Selim (2010). *Türk Tarihinde Maniheizm (VIII.- XIII. yüzyıllar)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- KAYA, Korhan (2017). *Buddhizm Sözlüğü*. Ankara: Doğu-Batı.
- MERÇİL, Erdoğan (2013). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- PROPP, Vladimir (2020). *Masalın Biçimbilimi* (Çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- RÁSONYI, László (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ROUX, Jean Paul (2020). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil - Lale Arslan Özcan). İstanbul: Dergâh.
- SCHIMMEL, Annemarie (1999). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- ŞAHİNER, Özge Ezel (2023). "Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarının Savaşla İlgili Söz Varlığı Bağlamında Karşılaştırılması". *X. Uluslararası Türkoloji Kongresi (Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık)*. (Edt. Bülent Bayram vd.). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi: 705-726.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2020). *Bozkırın Kağanlıkları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- TEKİN, Şinasi (1963). "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıl Dönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 10: 1-10.
- TEKİN, Şinasi (2019). *Uygurca Metinler II-Maytrisimit-Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma- Uygurca İptidaî Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

TEKİN, Talât (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

YUNUSOĞLU, Mağfîret Kemal (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ZENGİN, Aslı; YAMAN, Ümran (2018). "Eski Uygur Türkçesi Metinleri Üzerinden Budizm ve Maniheizm'in Savaşa Bakışı." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı 1: 175-216.

ZEREN, Münevver Ebru (2015). *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

e-DKM = Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

e-Özel = Özel, Ahmet (1993). "CİHAD", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

e-Yaman = Yaman, Ahmet (2009). "SAVAŞ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas#1> (Erişim Tarihi: 08.05.2024).